

491.82
N241

OXFORD UNIVERSITY
LIBRARIES
STACKS
AUG 29 1975

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XX, св. 1—5

БЕОГРАД, 1973—1974.

САДРЖАЈ

	Стр.
1) М. Стевановић, Институт за српскохрватски језик и програми његова рада	1— 10
2) Митар Пешикан, Трећина посла на изради великог речника САНУ	11— 22
3) Језички часописи Института	23— 44
М. Стевановић, Оснивање часописа и њихов карактер — пре II светског рата и за 10 послератних година	23— 31
М. Стевановић, Засебне књиге Института	31
Берислав Николић, <i>Српски дијалектолошки зборник</i> од 1960. до данас	31— 37
Ж. Станојчић, <i>Јужнословенски филолог</i> од 1960. до данас	37— 40
Љ. Поповић, <i>Наш језик</i> од 1960. до данас	40— 41
Душанка Игњатовић, О сталној рубрици „Језичке поуке“ у <i>Нашем језику</i>	41— 44
4) Попис расправа и чланака објављених у <i>Јужнословенском филологу</i> (Ј. Миловановић уз сарадњу са С. Бошков и Н. Родићем) и <i>Нашем језику</i> (Ј. Миловановић)	45—143
<i>Јужнословенски филолог</i>	45— 95
<i>Наш језик</i>	96—143
5) <i>Хроника</i> : Поводом седамдесетогодишњице рођења и одласка у пензију професора Михаила Стевановића (приредила Д. Г. Премк)	145—156

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ

Секретари Уређивачког одбора др Даринка Гортан-Премк
и др Љубомир Поповић

БЕОГРАД

1974.

Штампа: Издавачка установа „Научно дело“ — Београд,
Бука Караџића 5

НАШ ЈЕЗИК

Књига XX

Нова серија

Св. 1—5

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК И ПРОГРАМИ ЊЕГОВА РАДА

Ова, XX књига нашег језика нове серије везана је за пост-јубиларну годину постојања Института, којом он улази у другу четвртину свога века. Управа Института и Институт као целина нису сматрали неопходним да, како је уобичајено, четврт века делатности обележе неком прославом, иако нису пропустили да то учине из страха да за ту прилику не би имали шта показати као резултат свога двадесетпетогодишњег рада. За то време у Институту су обављени замашни стручни и научни послови, који су свакако од значаја за нашу науку и нашу културу. На једном од најкрупнијих задатака, ради којег је највише Институт и основан, тј. на изради великог Речника српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности, о карактеру којег ће ниже бити речи, урађено је врло много: допуњена је, комплетирана и за обраду сређена обилна речничка грађа, која је у току скоро три четвртине века прибирана, обучен је кадар лексикографских радника, израђено је и штампано досад осам томова Речника. А осим овога задатка, који се институтски једино и могао обављати, у Институту за српскохрватски језик, наскоро по његову оснивању, створени су услови за издавање научних публикација. Сви раније у Београду постојећи научни језички часописи, од којих за време непријатељске окупације, у току II светског рата, ниједан, наравно, није излазио, постали су публикацијама Института. И ту, већ скоро четврт века, уколико то с времена на време материјалне тешкоће не ометају, редовно излазе.

*Лексикографски одсек Академије наука и сиремање речничке грађе
у њему*

Као што су ове институтске публикације раније, ван Института, наравно, излазиле — а рећи ћемо овде када су се први пут, у каквим условима и с каквим научним програмима појављивале —

тако и саме Институту заметак налазимо у једној ранијој, знатно ранијој установи, у Лексикографском одсеку Српске академије наука, који је основан са задатком да прво прибира, а затим сређује и обрађује лексикографску грађу и спрема велики Академијин речник, који смо већ споменули.

Иако је Југославенска академија знаности и умјетности у Загребу већ увелико радила Рјечник хрватскога или српскога језика, то је био, а и остао је, више историјски речник. И потреба за једним речником савременог језика код нас од поодавно се увелико осећала, па се у Српској академији наука, одмах по њеном оснивању (1886), управо чим је добила прве академике (5. IV 1887) поставило питање припремања израде таквог речника. Већ те године 26. септембра, уз стогодишњицу рођења Вука Караџића, један од првих и најугледнијих Академијиних чланова, а за то свакако најпозванији између њих, Стојан Новаковић, подноси Академији Посланицу у којој говори о неопходној културној потреби за једним великим речником савременог језика и о дужности те установе да бригу око његове израде узме на себе. Новаковићева Посланица, са солидно образложеним предлогом и стручно изнетом концепцијом речника, узета је у разматрање на седници Академије 10. септембра 1888. Али се услед трвења између новоосноване Академије и већине чланова Академијина претходника, Српског ученог друштва, у ствари услед политичких несугласица и различитих схватања програма рада, није одмах могло приступити остварењу тога, по општем мишљењу, значајног задатка. Њему се пришло после отклањања поменутих несугласица, опет с предлогом Стојана Новаковића учињеним Академији 5. априла 1893. и његовим захтевом да се ради стварања потребних услова рада на речнику оснује Лексикографски одсек Академије. Већ седам дана касније, одлуком Академије, тај одсек је основан и именовани су за његове чланове: Ст. Новаковић (председник) и Пера Ђорђевић (заменик председника Одсека), а поред њих још: Св. Вуловић, Милан Ђ. Милићевић, Љ. Ковачевић, Љ. Стојановић и Љубомир Јовановић, који су сви били или редовни или дописни чланови Академије. Одмах за тим у Одсек су ушле и друге неке познате личности, и то: Андра Николић, Живко Поповић, Ђорђе С. Ђорђевић (секретар Одсека) и Момчило Иванић. А првим састанком Одсека, 24. јан. 1894, отпочео је рад на спремању речника црпењем грађе за њега. И за 22 наредне године непрекидно је прибирана речничка грађа из књижевних и научних дела разних струка, из дела практичне садржине и свакодневног живота из времена од почетка 19. века надаље. За тај посао ангажовани су читачи тих дела и подвлачивачи онога што је из њих

за речник требало узимати. И то су биле махом личности на висини тога задатка, људи од струке чак, научни радници других струка, књижевници и културни радници, они између њих што су језик врло добро знали и осећали. Али нису такви били и сви исписивачи грађе, него су за то узимана каткад и лица недорасла томе задатку. Радило се углавном по концепцији коју је дао Новаковић у својој Посланици Академији, мада је било и одступања од његова плана на штету вредности грађе. Сам он, иако председник Лексикографског одсека, услед презаузетости бројним другим пословима, разнородним научним и општекултурним, и политичким, и дипломатским — није у довољној мери могао надзирати начин прибирања грађе. Од осталих чланова Одсека неки су наскоро (Св. Вуловић и Пера Ђорђевић) или нешто касније (М. Б. Милићевић и Ђорђе Ђорђевић) умрли. А друге су од те дужности одвлачили опет — било политика, било другородни научни и културни или општеслужбени послови. Цео посао остао је на Момчилу Иванићу, секретару Одсека (после смрти Ђ. Ђорђевића). Он сам је врло марљиво радио, али у покојем правцу и на своју руку. У томе времену је, и Ивановићевом заслугом, сабрана доста опсежна грађа, прикупљена не само ексцерпирањем из писаних дела већ и добијена у појединим збиркама у народу покупљених речи од стране појединаца који су се одазвали на *Позив и Упућивање за купљење речи у народу*, којим је Лексикографски одсек већ првих година позвао на сарадњу, а и у збиркама које су неки ређи, наравно, појединци узимали и из ранијих речника и из народних умотворина. Иванић је издао и један Оглед речника 1913. г., којим није потврдио исправност концепције у правцу којим је он лично упутио прибирање и сређивање речничке грађе, тако да је ова имала више недостатака. Најкрупнији од њих су били свакако: усмереност на ексцерпирање више старијих писаца на штету представника нове књижевности и културе, нарочито вапијуће мало узетих нових хрватских књижевника и недовољно ексцерпирање текуће, посебно дневне штампе. Ти су недостаци управо били тако крупни да су, и насупрот њихову раном учовању и настојању да се већ у првом наредном периоду рада отклоне, и до данас остали слаба страна богате ризнице грађе на којој се ради велики Речник српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности.

Смрћу Момчила Иванића 1916. (а годину раније, 1915, умро је и председник Новаковић) завршен је први период рада Лексикографског одсека Српске академије наука. Он је у ствари прекраћен првим светским ратом и непријатељском окупацијом Србије, не само до завршетка рата 1918, него и нешто касније, јер

послератне прилике, у разореној и опљачканој земљи, нису одмах допуштале да се рад у њему настави.

Лексикографски одсек обновљен је тек 1920 г., са сталним члановима, академицима Љуб. Стојановићем, Александром Белићем и Љуб. Јовановићем. Руковођење радом Одсека поверено је тада А. Белићу. А као спољни сарадници у њега су ушли: Рад. Кошутић, Х. Барић и Јеремија Живановић. Али код ових није било неког заноса за рад у Одсеку и они су се у њему на кратко време задржали. Од 1924. члановима остају једино Љуб. Стојановић и А. Белић. И то први — само номинално. За техничког секретара у Лексикографски одсек 1925. год. долази Мирко Поповић, а за његовог помоћника В. Радојевић. Марљивим радом, под Белићевим руководством, ова су два трудбеника за 10 наредних година обавили опсежан и значајан посао. У том је времену у Лексикографском одсеку настављено прибирање грађе, критички је проверавана она што је раније прибрана; отклањани су њени недостаци попуњавањем даље ексцерпираном грађом из дела новијих хрватских, а и новијих српских писаца, писаца из свих крајева где се српско-хрватским језиком говори; ексцерпирани су часописи и дневни листови. А откупљиване су, дакако, и збирке у народу покупљених речи.

Средином тридесетих година у Лексикографски одсек су дошли и дуже или краће у њему остали: књижевница Исидора Секулић и језички стручњаци др М. Московљевић, Драг. Костић и М. Ивковић.

У овоме другоме периоду његова рада, који је трајао 16 година, врло много је урађено на побољшању и умножавању речничке грађе, тако да се број листића у њој до пред рат попео на близу три милиона и сто хиљада. А грађа је сталним ревидирањем раније урађеног и попуњавањем празнина у њој доведена у стање да се већ могло мислити на отпочињање обраде речника. На то гледиште стале су просветне власти квинслишке владе у Београду под окупацијом и захтевале су да се томе послу приступи, па су за руководиоца радом на Речнику поставиле проф. Х. Барића, пошто је најупућенији у цео тај посао — председник Академије и Лексикографског одсека проф. А. Белић, уклоњен хапшењем и дужим заточењем у Бањичком логору. Осим тога, у Лексикографски одсек је доведено неколико културних радника, књижевника и језичких и других стручњака. И поред тога што је мало ко од њих тамо дошао добром вољом, и што су неки улучили прилику да се ослободе те обавезе, ипак се радило на огледној свесци речника, која је и штампана 1945. год. И она је, иако без искусних лекси-

кографа, благодарећи лингвистичкој образованости неких млађих радника на њој, зналачки израђена, тако да је касније могла послужити својој намени, далеко боље од некадањег Иванићева Огледа, па и од каснијег Московљевићева покушаја да се и у још једној таквој свесци пружи помоћ сарадницима на обради речника.

Оствивање, развишак и рад Института за језик

Када су се, после ослобођења земље, прилике колико-толико средиле, две године после завршетка II светског рата, у Академији је, поред неколико других института, 15. јула 1947. г. основан Институт за српски језик, који је од ранијег Лексикографског одсека примио у наслеђе задатак израде великог Речника српскохрватског књижевног и народног језика и за то спремљену релативно богату лексичку грађу и документациону библиотеку, с књигама из којих је та грађа исписивана. С првим директором Института проф. А. Белићем и с малим, у почетку, бројем сарадника, Институт је већ крајем те године отпочео рад на даљем сређивању грађе, а ускоро и на самој обради речника. Број сарадника Института, на почетку више хонорарних него сталних, растао је из године у годину, али међу њима најпре скоро да и није било стручно изграђених за прави лексикографски посао. И у почетку су сарадници, скоро сви неупућени у рад на изради речника ове врсте, један другог исправљали и један од другог учили. Проф. Белић је давао упутства за рад. А у томе су му, поред старијих: проф. М. Павловића, Гл. Елезовића и др М. Московљевића, помагали његови ученици и колеге с Универзитета које је он у Институт довео као спољне сараднике и који су с њим, и с горе именованим сарадницима, чинили први Научни савет Института и, распоређени у групе, с нешто искуснијим обрађивачима исправљали обраде других сарадника. Те су се обрађивачке групе, размењујући међусобно обраде, прегледајући их и исправљајући, и саме училе на њима. У таквоме се раду стекло уверење да је грађа за речник још недовољна и непотпуна, и да је треба и даље допуњавати исписивањем речи из новијих писаца, нарочито хрватских, из којих је још увек било упадљиво мање материјала, као и црпењем грађе из најновије литературе, ратне и послератне, и из текуће штампе тога времена, како речник не би био без онога што је у језику до тада, и тада, стварано. И док се у Институту на једној страни грађа на показани начин обрађивала, на другој страни је та грађа допуњавана исписивањем и убацивањем у њу

новог материјала. Тако се она за неколико послератних година стално увећавала, а утолико се и побољшавала. Доста је грађе и обрађено у процесу усавршавања сарадника на лексикографском послу. И тај рад на обради речника у току тих првих година нарочито је у овоме правцу био користан. Али, када се коначно приступило изради I књиге Речника, све те обраде, од почетка до краја слова и, послужиле су углавном само као груба грађа, на којој је све изнова детаљно рађено, уз претресање свих листића. Колико је сарадника радило на целој послужби и како су они били распоређени на појединим задацима израде Речника показано је ниже у приказивању обима и карактера овога дела. Књига I Речника изишла је 1959. г. под главном редакцијом проф. А. Белића, дугогодишњег руководиоца тим огромним културним подухватом. А отпочело је и редиговање књ. II с њим на челу, да се даљи посао редиговања Речника, и овога тома после Белићеве смрти (26. II 1960), и даљих томова, до књиге IX, која се сада довршава, настави колективно.

И остале је послове на извршењу раније постојећих задатака у области науке о језику у Београду, прекинуте, разуме се, за време II светског рата, после њега, како рекосмо, преузео Институт за српски језик Српске академије наука и уметности да продужи оно што су пре рата друге институције или организације имале као своје програме научног рада. И као неопходно се за обнављање рада на науци наметало:

а) проучавање народних говора, које се раније вршило под руководством Академије наука и које је Академија пре рата како-тако материјално осигуравала из својих фондова, и резултате тих проучавања објављивала у такође својој публикацији, Српском дијалектолошком зборнику;

б) опремање, уређивање и издавање реномираног научног лингвистичког часописа Јужнословенски филолог, номинално раније невезаног ни за једну установу, али помаганог и од Београдског универзитета и од Српске академије наука, за које је својим плодним научним радом деценијама био везан дугогодишњи његов главни уредник А. Белић.

в) издавање култури књижевног језика намењеног часописа Наш језик, који је од свог оснивања до напада Немачке на нашу земљу 1941. излазио као орган Лингвистичког друштва са седиштем на Филозофском факултету Универзитета у Београду.

г) На катедри српскохрватског језика с општом лингвистиком на Филозофском факултету пред рат почели су се стварати услови

за експерименталнофонетска проучавања гласова и акцената нашег језика, чиме се бавио проф. Бр. Милетић, који је иза рата постављен за проф. Више педагошке школе, а наскоро после тога и умро (1947). Било је прибављено и нешто апарата за вршење експеримената, али они ни изблиза нису били комплетни, а за време окупације су запуштени и добрим делом разнесени. И с њима овде у томе стању није могао отпочети рад после рата. Имајући то на уму — предратни и послератни шеф Катедре проф. А. Белић, као председник Академије и директор новооснованог Института за језик, постарао се да се добави више нових и далеко савременијих и прецизнијих апарата, створи добра лабораторија за експерименталну фонетику, и да се део просторија Института прилагоди за смештај те лабораторије. Тако је у Институту створен Одсек за експерименталну фонетику, који је као такав постојао од 1. XII 1949. до 24. II 1954, када се одвојио од матичног и постао посебан Институт за експерименталну фонетику и патологију говора, коме је за директора постављен шеф дотадашњег Одсека друг Ђорђе Костић.

У Институту за српскохрватски језик обављали су се и обављају се и други научни послови, од којих посебно треба истаћи организовање теренских испитивања дијалеката и проучавање народних говора, у првоме реду говора Србије, који су доскора врло мало испитивани, али и проучавања других неких говора нашега језика. На овоме задатку Институт је развио и плодну сарадњу с Катедром за српскохрватски језик, одн. Одсеком за јужнословенске језике на Филолошком факултету Београдског универзитета. И у резултату те сарадње наша наука је обогаћена неколиким дијалекатским монографијама објављеним у Српском дијалектолошком зборнику. А та се сарадња ове две установе и даље наставља.

Вредно је помена и настојање Института да свој рад прошири и на раније мање обрађиване научне дисциплине— на област ономастике, рецимо, и залагање на томе задатку дугогодишњег спољног сарадника Института проф. М. Павловића, који је последњих година велик део свога плодног научног деловања посветио овој дисциплини, за њу заинтересовао један број млађих сарадника Института, уводио их у ономастичка истраживања и с њима отпочео обрађивати топонимију области Космаја и хидронимију Јужне Мораве и Ибра. Али је Институт, не делећи се више на одсеке, остао као целина јединствен институт Српске академије наука и уметности до 25. III 1961. године, када је реорганизацијом научног рада у Републици Србији, којом су скоро сви Академијини институти постали засебне установе с тзв. самосталним фи-

нансирањем, између осталих, и Институт за српскохрватски језик добио такав статус, иако нико од његових сарадника раније није помишљао на потребу такве самосталности. Има, можда, института којима је осамостаљење добро дошло. Овај институт је, међутим, најзначајнијим делом свога рада и раније био, а и сада је ангажован на задатку који је замишљен и извођен од Српске академије наука. Мислимо на Речник српскохрватског књижевног и народног језика, који је и после одвајања Института у засебну установу, остао Речником Академије, не мењајући ништа, наравно у своме називу, а и фактично остајући у власништву Академије, која обезбеђује средства за његово штампање, поред тога што се он ради на основу велике грађе која је деценијама прикупљана углавном трудом Академије, по њеној концепцији и њеним материјалним средствима. Академија и сада показује готовост да одвоји извесна материјална средства као помоћ Институту за попуњавање те грађе, да финансира прикупљање збирки народних речи у крајевима где то раније није чињено, или да организује и финансира одржавање дискусија о израђеним деловима Речника поводом штампања појединих његових књига. А осим овога, Академија и Институт имају и других заједничких задатака, чијем се извршењу још није приступило, иако су наша наука и техника, привреда и јавни живот, култура уопште, живо заинтересовани за њихово извођење. Изради термилошких речника се, нпр., ни приступити не може без најтешње сарадње Академије и Института за језик. А ми верујемо да би се на ово, свим областима друштвеног живота неопходно потребно дело мање чекало да се најтешња заједница ове две установе није кидала.

У просторијама Института за српскохрватски језик, иако не као његов део, радио је и још увек ради и Одбор за израду Речника српскохрватског језика Матице српске, који је она отпочела да ради заједнички с Матицом хрватском, а који је сама продужила (када је ова друга одустала од даљег рада) и већ га довршава (пет првих књига су, како је познато, штампане, а и шеста, последња књига ће још за годину дана такође бити штампана). Иако је уступањем двеју просторија Матици отежан рад Института, сарадња с поменутим Одбором је добро дошла и томе Одбору, у коме су радили углавном сарадници Института, а и Институту, дакако, због могућности узајамног искоришћавања грађе јер је институтска грађа, наравно, неупоредиво и вишеструко богатија, а грађа за Матичин Речник, и то не само она што се ту налази већ и део грађе спремане за тај речник у Загребу, опет је срећно допуњавала делове институтске грађе, који су и после многих допуна били најнепотпунији:

Коначно је у Институту од краја 1969. године отпочет и још један лексикографски посао, а наиме спремање речника староцрквенословенског језика, за сада управо спремање грађе за њега, које, наравно, мора претходити, обради речника.

Институт није имао сарадника да их издвоји за овај посао јер су сви они у пуној мери ангажовани на другим задацима Института, па је рад на ексцерпирању грађе из старих споменика отпочео само са једним сталним асистентом, а за руководиоца тим послом ангажован је, као хонорарни научни сарадник, др Д. Богдановић, и узето је најпре још неколико хонорарних сарадника за исписивање грађе. Али је посао лагано одмицао, па су у год. 1972. узета још два стална сарадника у звање асистената, а за руковођење послом именован је стручно-научни Савет: проф. др Р. Бошковић, др И. Грицкат, др М. Пешикан, др Д. Богдановић и др. Св. Николић.

На извршењу свих задатака Института ради данас 35 научних и стручних радника. На тим пословима, и око њих, изграђују се нови кадрови научних радника. Ту у Институту, на радним местима на која долазе (мада још не у броју који потребе наше науке и наше културе захтевају), даровити свршени студенти српскохрватског језика добијају могућност да се научно усавршавају. Почев од првих послератних студената те струке, који су, као асистенти у њему, спремали и ту, у Академији наука, полагали докторате, и који су сви (од пет њих — четири одмах тако рећи, а пети после више година рада у њему) отишли из Института на друге дужности и (опет сви осим једног) у друге научне центре — па преко оних што су за неко време у малом броју пристизали — до најмлађих који последњих година у нешто већем броју долазе у Институт на стручно и научно усавршавање, већина њих је оправдала очекивања. Леп број њих из Института су похађали постдипломске студије на факултету, а у самом Институту припремали магистарске радове и постали магистрима филологије. С малим изузецима су затим, радећи на пословима Института, уз извесну поштеду коју су ту добијали, упућивани и помагани од старијих научних радника, израдили докторске дисертације и постали докторима језичких наука; изграђивали су се, дакле, и израдили се у озбиљне научне раднике, пре свега у добре, а у покојем случају и у изврсне лексикографе, који Институту дају ранг не само једине него, без претеривања можемо рећи, врло добре лексикографске школе код нас. А међу сарадницима Института има већ добро познатих научних радника и у другим областима науке о језику.

Са онима који сада раде докторске дисертације, око половине сарадника ће за коју годину бити доктори језичких наука. А и они остали су на главном задатку Института, на спремању Речника, незаменљиви стручни радници, тако да можемо очекивати да ће наредних година израда великог Академијина Речника, уколико се Институт не буде спотицао о материјалне тешкоће, поћи брзим темпом да се у догледно време доврши ово значајно дело, које ће, онда свакако, бити велики културни посед нашега друштва.

М. Сивановић